

<https://doi.org/10.70728/c.series.ped.v08.i08.042>

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA INKLYUZIV-TOLERANT SIFATLAR SHAKLLANISHINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Amangeldiyeva Adolat Ravshanbek qizi

Urganch davlat universiteti 2-bosqich tayanch doktoranti.

adolatxonamangeldiyeva5@gmail.com

+998937089788

ORCID: 0000-0001-7714-529X

Annotatsiya. Ushbu maqolada inklyuziv-tolerant sifatlarning kelajagimiz poydevori bo‘lgan bolalar shakllanishidagi ahamiyati chuqur tahlil qilingan. Boshlang‘ich sinf davridanoq inklyuziv-tolerant sifatlarni shakllantirish barcha shaxslar yuqori sifatli va integratsiyalashgan ta’limdan foyda ko‘rishini ta’minlash bilan birga, ijtimoiy adolatga asoslangan munosabatlarni qaror toptirishga xizmat qiladi. Tadqiqot ishimizda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida inklyuziv-tolerantlik shakllanishining o‘ziga xos xususiyatlari nazariy jihatdan o‘rganilgan. Shuningdek, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarda inklyuziv-tolerantlikni shakllantirishning zamonaviy usullari, ularni qo‘llash bo‘yicha zarur tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘z va iboralar: inklyuziv-tolerantlik, qadriyatlar, empatiya, yosh guruhlari, muloqot, mehr, oila, shavqat, insonparvarlik, dars.

Abstract. This article analyzes in depth the importance of inclusive-tolerant qualities in the formation of children, who are the foundation of our future. Developing inclusive and tolerant qualities from the primary school years serves to establish relationships based on social justice, while ensuring that all individuals benefit from high-quality and integrated education. In our research work, the specific features of the formation of inclusive tolerance in primary school students were theoretically studied. It also provides modern methods for developing inclusive tolerance in primary school students and necessary recommendations for their application.

Keywords and phrases: inclusive-tolerant, values, empathy, age groups, communication, kindness, family, compassion, humanity, lesson.

Аннотация. В статье глубоко анализируется значение инклюзивно-толерантных качеств в формировании детей, которые являются основой нашего будущего. Формирование инклюзивно-толерантных качеств с начальной школы способствует установлению отношений, основанных на социальной справедливости, гарантируя, что все люди получают высококачественное и интегрированное образование. В нашей исследовательской работе теоретически изучены особенности формирования инклюзивно-толерантной личности у учащихся начальных классов. Также

представлены современные методы формирования инклюзивно-толерантного поведения у младших школьников и даны необходимые рекомендации по их применению.

Ключевые слова и фразы: инклюзивность-толерантность, ценности, эмпатия, возрастные группы, общение, привязанность, семья, сострадание, гуманность, урок.

KIRISH.Jadallashib borayotgan iqlim, raqamli, demografik o‘zgarishlar va jamiyatdagi tengsizlik kabi ijtimoiy o‘zgarishlarga to‘qnash kelayotgan bugungi dunyoda jamiyat tuzulishi va ijtimoiy munosabatlarni asl mohiyatini o‘zgartirishga sabab bo‘lmoqda. Mazkur sharoitda inklyuziv-tolerant sifatlarni shakllantirish shunchaki qog‘ozdagi axloqiy tushuncha emas, jamiyatning parchalanishini saqlovchi va moslashuvchanligini oshiruvchi asosiy vositadir.

Bitta sinf o‘quvchilari tengdosh bo‘lsa ham, ularning har biri takrorlanmas va xilma-xildir. Ular oilaviy madaniyati, xulq-atvori, jinsi, shuningdek jinsiy orientatsiyasi bo‘yicha farqlanadi. Bundan tashqari o‘quvchilar qobiliyatlari, ta’limiy ehtiyojlari, ruhiy, intellektual jismoniy rivojlanishi bilan ham turlichadir.

Ushbu maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablari boshlang‘ich sinflar o‘quvchilarida inklyuziv-tolerant sifatlarni shakllantirish orqali barcha turdagi xilma-xillikni qanday qabul qilish mumkinligini muhokama qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Falsafiy va tarxiiy nuqatayi nazardan tolerantlik mazmuni bilan akademik A.Asqarov asarlarida qadimgi davrlarda Markaziy Osiyo mintaqasida diniy bag‘rikenglik shakllanganligi haqidagi ma’lumotlar katta e’tibor va ahamiyat kasb etadi. Akademik A.S.Sagdullayev tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotlarda millatlararo va dinlararo bag‘rikenglik Markaziy Osiyo hududida ilk bor paydo bo‘lganligi isbotlangan. R.X.Murtazayeva tomonidan yaratilgan monografiya va darslik o‘quv qo‘llanmalar asosida oliy o‘quv yurtlarida “O‘zbekistonda millatlaro totuvlik va bag‘rikenglik” fani o‘rganilgan. A.Odilov tomonidan yozilgan ilmiy nashrlar o‘rta asr davrida bag‘rikenglikning tutgan o‘rni masalasiga bag‘ishlangan. [5.11-23 b.]

Tolerantlik – keng miqyosli tushuncha. U jamiyat hayotiga ta’sir qiluvchi inson sog‘ligidan tortib, axloq va qonuniylikkacha bo‘lgan jihatlarni qamrab oladi. Tolerantlik atamasini 1953-yilda ilmiy muomalaga kiritganю P.Madevarning fikricha, tolerantlik immunitetiga ega bo‘lgan sog‘lom organizmning yot jismlarga qarshi immun ta’sirining susayishi yoki yo‘qolishidir. Tolerantlilik (lot. - chidamoq) – a) O‘zgalar turmush tarziga, hatti-harakatiga, urf-odatlariga, his-tuyg‘ulariga nisbatan chidamlilik. b) Noqulay emotsional omillarga nisbatan chidamlilik [11.370-b.]

Piagetning nazariyasi bo‘yicha, bolalarning intellektual rivojlanishi ma’lum bosqichlar ketma-ketligi kontekstida sodir bo‘ladi, shuning uchun axloqiy hukmlar ham umumiy kognitiv rivojlanishga mos keladigan bosqichlar asosida rivojlanadi. Piagetning axloqiy tafakkurida ikkita asosiy bosqich mavjud:1-bosqich 4 yoshdan 7 yoshgacha bo‘lgan davr oraliq‘ida paydo bo‘ladi va bu bosqichdagi bola adolat hamda jamiyat qonunlari o‘zgarmas va inson nazoratidan tashqarida deb hisoblaydi, 10 yoshdan boshlab esa axloqiy nazorat

bosqichi boshlanadi. Bu yoshda qonunlarni yaratishini va shaxslarning harakatlariga oid hukm chiqarishda ularning niyatlari hamda natijalarini ham hisobga olish kerakligini tushunadi. Piaget 7–10 yosh oralig‘ini axloqiy hukm berishning birinchi bosqichidan ikkinchi bosqichiga o‘tish deb hisoblaydi.[4]

Umumiy o‘rta ta’limning boshlang‘ich bo‘g‘inida bag‘rikenglikni o‘rgatish bolalarda nafrat, jinoyatchilik, irqchilik, kamsitish va bag‘ritoshlik holatlarini kamaytiradi.

Tolerantlik, bu yosh avlodlarni tanqidiy fikrlash, boshqalarning e‘tiqodlari va amaliyotlariga hurmat, mustaqil hukm chiqarish va axloqiy tafakkur ko‘nikmalari bilan ta‘minlash jarayonidir. Tolerantlik odamlarga turli xil fikr, e‘tiqod va avlod vakillari o‘rtasida hamdardona munosabatni shakllantirishga imkon beradi. Maktab muhiti bag‘rikenglik ta‘limini targ‘ib qilish uchun eng ko‘p foydalaniladigan maskandir.

Tolerantlik(lot.tolerantia-chidam)- o‘zgalarning turmush tarzi, xulq-atvori, odatlari, his-tuyg‘ulari, fikr-mulohazalari, g‘oyalari va e‘tiqodlariga nisabat chidamlilik bag‘rikenglik. [1. 308-b]

Bag‘rikenglik-masalaga keng ko‘lamda, ochik ko‘ngillik bilan yondashish. [13.192-b]

Tolerantlik bu uyg‘un inklyuziv jamiyatning kalitidir. O‘zgalarning farqlarini qabul qilib, hurmat qilganimizda qalbizimizni yangi qarashlarga ochamiz. Inklyuziv-tolerantlikni birvarakayiga qo‘llash insonlarni birlashtiradi, jamoalarni mustahkamlaydi. Go‘zal va hurmat asosidagi barqaror adolatli jamiyat qurilib, hayotimiz yengillashadi. Chunki dunyo bo‘ylab barcha ota-onalar tez sur‘atlarda jadallashib borayotgan globallashuv sharoitida farzandini mehribon, rahmdil, ochiq va samimiy, bag‘rikeng bo‘lib voya yetishini, ko‘p millatli va madaniyatli jamiyatda vaziyatlarga oson yechim topa oladigan, ijtimoiy moslashuvchan, dunyoqarashi keng bo‘lishini xohlaydi.

Boshlang‘ich sinf davridanoq ushbu inklyuziv-tolerant sifatlarni shakllantirar ekanmiz, biz o‘quvchilarni sinfdoshlarini tushunish va qabul qilish ko‘nikmasini hosil qilamiz, bag‘rikeng va o‘zgalarni boricha hurmat qiladigan barkamol yosh avlodni tarbiyalaymiz hamda inklyuziv-tolerantlik yo‘g‘rilgan uyg‘un keljakni barpo etamiz.

Bolalar juda yoshligidan irqiy va jinsiy farqlarni sezadi va 12 yoshga kelib stereotiplar hosil qiladi. Aslida so‘nggi tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bag‘rikenglik bo‘yicha ta‘lim berish 4 yoshdan 9 yoshgacha bo‘lgan davrda eng samarali bo‘ladi. Shuning uchun bolalarga bag‘rikenglikni o‘rgatishva vaqt o‘tishi bilan bu g‘oyani mustahkamlash muhimdir. [6]

Inklyuzivlik-inglizcha so‘z bo‘lib, inklusif- qo‘shish, birlashtirish ma‘nolarini anglatadi. Mazkur atama alohida ehtiyojga ega bo‘lgan o‘quvchilarni umumta‘lim maktablarida sog‘lom bolalar bilan qo‘shib birgalikda o‘qitish jarayonini ifodalaydi[9.52-b]

Inkluziya atamasi fransuz tilidagi (inclusion) fe‘lidan olingan bo‘lib, qamrab olish, jalb etish, o‘z ichiga olish degan ma‘nolarni anglatadi. [8.259-b.]

Inklyuziv ta‘lim tizimi barcha o‘quvchilarni, ular kim bo‘lishidan va qanday qobiliyat yoki ehtiyojlarga ega bo‘lishidan qat‘i nazar, o‘qishga qabul qilib, qo‘llab-quvvatlaydi. Bu o‘qitish va o‘quv dasturi, maktab binolari, sinfxonalar, o‘yin maydonchalari, transport vositalari barcha darajadagi bolalar uchun mos bo‘lishini ta‘minlashni anglatadi. Inklyuziv ta‘lim barcha bolalarning bir xil maktablarda birga o‘qishini bildiradi.[12]

Inklyuziv ta’lim tizimi barcha o‘quvchilarni, ular kim bo‘lishidan va qanday qobiliyat yoki ehtiyojlarga ega bo‘lishidan qat’i nazar, o‘qishga qabul qilib, qo‘llab-quvvatlaydi. Bu o‘qitish va o‘quv dasturi, maktab binolari, sinfxonalar, o‘yin maydonchalari, transport vositalari va hojatxonalar barcha darajadagi bolalar uchun mos bo‘lishini ta’minlashni anglatadi. Inklyuziv ta’lim barcha bolalarning bir xil maktablarda birga o‘qishini bildiradi.[3. 15-21-b.]

Yuqorigilardan kelib chiqib inklyuziv-tolerantlik tushunchasiga ta’rif berib o‘tmoqchimiz. Inklyuziv-tolerantlik bu farqlarni qabul qilish asosida insonlarni boricha mavjudligi uchun qadrlab, hurmat qiladigan va birlashtiradigan bag‘rikenglikning zamonaviy talqini. Bu qarshimizdagi insonga chidash emas, balki uni boricha har qanday holatda qabul qila olishni anglatadi.

Birga o‘qish orqali odatdagi rivojlanayotgan o‘quvchilar xilma-xillikni tushunib, farqlarni qadrlashni o‘rganadi, maxsus ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilar esa muloqot qilishni, ijtimoiy qoidalarini tushunishni va o‘zlarini maktab jamoasining bir qismi deb his qilishni o‘rganadi. Bu o‘zaro munosabat odatdagi rivojlanayotgan o‘quvchilarda sabr-toqat, bag‘rikenglik va ma’uliyat tuyg‘usini rivojlantirishga hamda ijobiy va inklyuziv sinf muhitini yaratishga yordam beradi.

Ushbu model yordamida boshlang‘ich maktab barcha o‘quvchilarga empatiya, bag‘rikenglik va farqlarga hurmat kabi qadriyatlarni o‘rgatish bilan birga, o‘quvchilarning ijtimoiy, hissiy va akademik rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydigan muhitni muvaffaqiyatli yaratdi.

ASOSIY QISM.

Bolalarda inklyuziv-bag‘rikenglikni rivojlantirishning tug‘ilganidan 10 yoshgacha bo‘lgan davri uchun o‘ziga xos xususiyatlarini tahlillarimiz asosida o‘rganib, quyidagilarga to‘xtaldik.

Tug‘ilgandan 3 yoshgacha bo‘lgan davr:

- Xafa bo‘lganda mehr va tasalli ko‘rsating, ularning his-tuyg‘ularini tushunish va boshqarishga yordam bering. Bolangiz xafa bo‘lganda uni quchoqlab, tinchlantirib, sevgi va g‘amxo‘rligingizni namoyish eting.

- His-tuyg‘ular va emotsiyalar haqida suhbatlashishga jalb qiling, ularning his-tuyg‘ularini ifodalashga yordam berish uchun yoshga mos tilni ishlatib. Turli vaziyatlardagi his-tuyg‘ulari haqida farzandingizga savol bering, ularni ifodalashga undang.

- Xilma-xil madaniyatlarni, san’at va musiqani tanishtiring, ularni turli badiiy ifodalar va musiqiy uslublar bilan tanishtiring.

- Bo‘lishish, navbat bilan o‘ynash va hamkorlikni o‘z ichiga olgan o‘yinlarga jalb qiling, bu boshqalarning ehtiyojlarini hisobga olish muhimligini tushunishga yordam beradi. Navbat bilan o‘ynash va bo‘lishishni talab qiladigan o‘yinlar o‘ynab, farzandingizga adolat va hamdardlik qadriyatlarini o‘rgating.

4 yoshdan 10 yoshgacha bo‘lgan davr:

- Bolangizni his-tuyg‘u va fikrlarini ifodalashga undang va ularni hukm yoki tanqid qilmasdan faol tinglang. Bolangiz fikrlari yoki his-tuyg‘ularini baham ko‘rganda, diqqat

bilan tinglang va hamdardlik bilan javob bering, ularning nuqtai nazari qadrlanishini ularga bildiring.

- “Do‘sting bu voqea sodir bo‘lganda o‘zi qanday his qilgan bo‘lardi?” kabi savollar bilan farzandingizni boshqalarning nuqtai nazarini o‘ylashga undang. Muayyan vaziyatlarda boshqalar qanday his qilgan bo‘lishi mumkinligini o‘ylashni so‘rab, farzandingizda empatiyani rivojlantirishga yordam bering.

- Turli san‘at turlari va musiqa uslublari o‘rganing, ularning madaniy ahamiyati va tarixi haqida suhbatlashing. Farzandingiz bilan san‘at va musiqani kashf eting, har bir turning o‘ziga xos hikoyalari va an‘analari haqida suhbatlashing.

- Jamoaviy ish, hamkorlik va muammolarni hal qilishni rag‘batlantiruvchi faoliyatlarda ishtirok eting, hamkorlik, hamdardlik va boshqalarning g‘oya va hissalarini qadrlanishini ta’kidlang. Farzandingizni birgalikda ishlashlari mumkin bo‘lgan guruh faoliyatlarida ishtirok etishga undang, jamoaviy ish va boshqalarning nuqtai nazarini tushunish muhimligini ta’kidlab.

MUHOKAMA

Bolalarda hamdardlik va bag‘rikenglikni tarbiyalash ota-onalar, o‘qituvchilar va maktab pedagoglar jamoasi hamkorligida amalga oshiriladigan ishdir. Bolalarga inklyuziv muhit yaratib, shaxsiy namuna bo‘lib, xilma-xillikni qadrlab, bag‘rikenglik ko‘nikmasini hosil qilamiz.

Shu jihatdan boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun insonparvarlik 7-11 yoshli shaxslarning ongi va qalbida insonni e‘zozlash, uni qadrlash va o‘ziga xos insoniy munosabatda bo‘lish ma‘nosini anglatadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ongida insonparvarlik g‘oyasi ijtimoiy gumanitar fanlar vositasida singdiriladi va ularning insonparvarlik tuyg‘ulari ta’lim-tarbiya jarayonida baholanib boradi. [2.83-84-b]

6 yoshdan 12 yoshgacha bo‘lgan o‘rta bolalik davrida bolalar o‘zlarining jismoniy va kongnitiv qobiliyatlari, hamda ijtimoiy munosabatlarini anglaydigan barqaror o‘sinh va rivojlanish davridir.

M.Montessori tomonidan ishlab chiqilgan jismoniy, hissiy, sensor va aqliy tarbiya asoslari ilmiyligi bilan jahon pedagogikasi rivojiga o‘ziga xos hissa bo‘lib qo‘shilgan. Eng asosiysi uning metodologiyasida o‘quvchilarni erkinlik ruhida tarbiyalash bosh g‘oya hisoblanadi. Unga ko‘ra, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi bolaning inijliklarini, no‘rin xatti-xarakatlarini, egoistik xususiyatlarini va —men|| tuyg‘usini ustun qo‘yish kabi xususiyatlarini sabr-tolqat bilan qabul qilishi hamda ularni tuzatishi lozim. Shunda boshlang‘ich sinf o‘quvchisi muammolardan qo‘rqmaydigan, qiyinchiliklardan cho‘chimaydigan va tashabbuslardan tortinmaydigan shaxs sifatida shakllanadi.

Mazkur yondashuv sog‘lom bolalar uchun naqadar muhimligi va dolzarbligini anglar ekanmiz, inklyuziv sinfizmidagi alohida ehtiyojli bolalar sog‘lom tengdoshlariga nisbatan ko‘p marotaba bu metodologiyaga muhtoj. Odamzotning shaxsga aylanishi, o‘z qadrini va o‘zgalar qadrini anglash jarayoni uzoq yillar davom etadi. dastlab norasida go‘dak uchun ona ko‘kragi, suti, allasi eng asosiy qadriyat bo‘lsa, ona qo‘lidan tushgan, ona ko‘kragidan ajralgan bola uchun esa, asta-sekin atrof-muhit, o‘zi yashayotgan makon, o‘zga kishilar va o‘zi ham qadriyatga aylanib boradi. Bu davrda u o‘z shaxsiy ehtiyoji va maqsadlarini o‘ziga

xos “qadriyat ko‘zgusi” orqali ko‘radi, o‘ziga kerakli va zarur narsalarni muhayyo qilishlarini ko‘proq xohlaydigan, talab qiladigan bo‘lib qoladi. Bolalar hayotining ko‘pgina tadqiqotchilari kamolotning bu muhim davrida (5-6 yosh) o‘z qadrini oshirish va shaxsini sevish, ya’ni ularda bolalik egoizmi ko‘proq mavjud bo‘lishini ta’kidlaydilar.

Xulosa

Hozirgi raqamli jamiyatda inklyuziv-bag‘rikenglikni mustahkamlash muhim ahamiyatga ega. Bizning tadqiqotimiz boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida, inklyuziv-tolerantlik qadriyatlarini o‘rgatish bo‘yicha yosh xususiyatlarini o‘rganishga qaratildi. Inklyuziv-tolerantlik boshqa insonlarning jismoniy, psixologik, ijtimoiy, madaniy va individual farqlarini qabul qilishi, ularga hurmat bilan munosabatda bo‘lishi va birgalikda faoliyat yuritish qobiliyati -bo‘lib, aynan yosh davrida mazkur ko‘nikma shakllanishiga eng mos davr hisoblanadi.

Albatta inson ilk bolalik davrida qolib ketmaydi, ota-ona, qarindosh-urug‘, dastlabki o‘qituvchilar uning qadriyatlar mezonini anglashida muhim o‘rin tutadilar, shu tariqa inson kamolot sari boradi. Bu jarayonda yetuk shaxsga aylanish imkoniyati bo‘lgan odamzot naslining har bir vakili oilaviy, ma’naviy-axloqiy, milliy, ijtimoiy qadriyatlar ta’sirida tarbiyalanadi, shu bilan birga, uning shaxsiy jihatlari, qadrlanadigan sifatlari va xususiyatlari kamolotga yetib boradi. Bu jarayonda shaxsning o‘zi ham ijtimoiy qadrlı vujud sifatida shakllanib, o‘z qadrini namoyon qilib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayeva M.N., Abdurashidov M., Abilov U va boshq. Falsafa. Qisqacha izohli lug‘at.T.:Sharq.2004.308.
2. Jabborova O.M. Boshlang‘ich ta’lim metodikasining nazariy masalalari. Monografiya. – Chirchiq.: —Ishonchli hamkor. 2022.83-84
3. Jeremy Peters. “What is Inclusion?.” The Review: A Journal of Undergraduate Student Research 2 (1999): 15-21. Web.
4. Moheghi M, Ghorbanzadeh M, and Abedi J. “The Investigation and Criticism Moral Development Ideas of Kohlberg, Piaget and Gilligan,” International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding, p., 2020, doi: 10.18415/ijmmu.v7i2.1516
5. Murtazayeva R. X. Yoshlar ta’lim tarbiyasida bag‘rikenglik omili. Oriental Journal of Social Sciences. 11-23-b.2023 DOI: <https://doi.org/10.37547/supsci-ojss-03-06-02>.
6. National Crime Prevention Council. Strategy Teaching tolerance in elementary schools reduces the incidence of hate crimes, racism, discrimination, and bigotry. Crime Problem Addressed. 25.08.2026
7. Nazarov Q. Qadriyatlar falsafasi. (Aksiologiya).Toshkent.Faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti. 2004. 47-b.
8. Qodirova F.U., Pulatova D.A. Inklyuziv ta’lim: nazariya va metodika.2022.259-b.
9. Qodirova F.U. Inklyuziv ta’lim ishtirokchilarining ish faoliyatini tashkil etish. Monografiya.City of book.T.: 2025.52-b.

10. Sakallı, O., Tlili, A., Altınay, F., Karaatmaca, C., Altınay, Z., Dag‘li G., (2021). The role of tolerance education in diversity management: A cultural historical activity theory perspective. SAGE Open, DOI: 10.1177/21582440211060831
11. “Sotsiologik eksiklopedik lug‘at”, M., 1998, 370 b.
12. Unisef. Inclusive education. Including children with disabilities in quality learning: what needs to be done? September 2017.
13. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. “O‘zbekiston milliy ensikpolediyasi”.Davlat ilmiy nashriyoti. Toshkent. 192-b.